

15. BÖLÜM

KELİME VE KAVRAM ÖĞRETİMİNDE EDEBİ ÜRÜNLER

Doç. Dr. İhsan ÜNLÜ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2769-8966

1. Giriş

İnsanın kendisini ve içinde yaşadığı çevreyi tanıyabilmesinin yegâne yolu iletişim kurmaktır. Çevreyle uyumlu ilişkiler kurabilmenin en önemli yolu olan iletişim becerisi, insan açısından özel bir beceridir. Bu beceri sayesinde insanoğlu bir kültür oluşturabilmiş, bilim yapabilmiş, ürettiklerini bir sonraki nesle aktarabilme imkânı bulmuştur. İnsanların birbirleriyle, gruplarıyla, kurumlarıyla ve toplumlarıyla kurdukları iletişimde en önemli araçları temel dil becerileri ve sözcük varlıklarıdır. İnsanların iletişim kurabilmek amacıyla kelimelere ve kavramlara yükledikleri anlamlar sayesinde karşılıklı iletişim gerçekleşmektedir. Bu sayede insanlar birbirlerini dinliyor, anlıyor, eğitiyor, eğlendiriyor ve etkiliyorlar. Hayatın her alanında önemli bir beceri olan iletişim, temel eğitim süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır. Okul ya da planlı eğitim, iletişim kurmamızı sağlayan binlerce sözcüğün öğretildiği, anlamlandırıldığı, içselleştirildiği bir süreci kapsamaktadır. Kelimeler ve kavramlarla düşünen insan, soyut düşüncelerini kelime ve kavramlarla ifade etmeye çalışır. Zengin bir kelime hazinesine sahip olmak, insanın kendisini ifade edebilmesini ve başkalarını anlayabilmesini kolaylaştırır. Elbette zengin bir kelime hazinesine sahip olmak sadece iletişimi kolaylaştırmaz. Kelime ve kavram öğrenmek akademik gelişim açısından da çok önemli bir bileşendir. İnsan ne kadar zengin bir sözcük dağarcığına sahipse yeni kelime ve kavramlar üretme ihtimali de o kadar artar. Bu beceriyi kullanabilmenin en önemli yolu temel dil becerilerini kullanmaktır. Okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerinin geliştirilmesi, kelime ve kavram öğrenmeyi de kolaylaştırır (Tosunoğlu, 1998).

Kavram öğrenmek sadece kavramı tanımak veya tanımını ezberlemek anlamına gelmemektedir. Kavramlar arasındaki ilişkileri anlayabilmek, kavram grupları arasındaki benzerlik ve farklılıkları anlayabilmek, kavramı doğru kullanabilmenin en önemli şartlarından biridir. Kavramı doğru kullanmak; doğru ileti-

Kitabın bu bölümünde kelime ve kavram öğretimi sürecinde kaynak niteliğindeki edebi ürünlerin bir materyal olarak kullanılabilirliği başlığı ele alınacaktır. Edebi eserlerin kelime ve kavram öğretiminde kullanımını doğru anlayabilmek ve anlatabilmek için edebiyat, çocuk edebiyatı, edebiyat-eğitim ilişkisi, kaynak metin ve materyal olarak edebi eserler, kelime ve kavram öğretiminde edebi eserlerden nasıl yararlanılacağına yönelik teknikler bu bölümün temel başlıkları olacaktır.

2. Edebiyat

Edebiyat günümüzde geniş anlam yelpazesi olan bir kavramdır. Edebiyat öğretici, eğlendirici, estetik ve sanatsal kazanımlar edindiren bir sanat ve bilim dalıdır. Daha iyi anlayabilmek adına birkaç edebiyat tanımına göz atmak faydalı olacaktır.

Edebiyat, estetik ve sanatsal açıdan “derin hisler uyandıran duygu, düşünce ve hayallerin dil aracılığıyla güzel, etkili ve belli bir şekil içerisinde anlatımıdır” şeklinde tanımlanabilir (Güzel vd., 1997, 14). Farklı bir tanımda ise edebiyat; “olay, duygu ve düşüncelerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi” olarak ifade edilebilir (tdk.gov.tr). Mutluay’a göre ise (1969), duyguların ve düşüncelerin, insan ve toplum yaşantısının, söz ve yazıyla etkili bir biçimde anlatımını amaç edinen bir sanat türüdür. Elbette burada verilen tanımlar edebiyatı dar anlamda tanımlayan kuramsal tanımlardır. Geniş anlamda edebiyat ise kitap ve her türlü yazınsal ürünlerin genel adı olarak ifade edilebilir. Geçmiş dönemde sadece abartılı sanatsal yazılar için kullanılan edebiyat kavramı günümüzde belirli sistematığa sahip bütün yazın türleri için kullanılmaktadır (Gökşen, 1966; Aktaran; Öztürk, Coşkun Keskin ve Otluoğlu, 2014). Şiir, roman ve öykü gibi klasik edebi eserlere ek olarak günümüzde gazete yazıları, dergiler, gezi yazıları, seyahatnameler, makaleler, denemeler, biyografiler, anılar ve ders kitapları gibi eserler de edebiyat ürünleri kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Edebiyat kapsamında ele alınan bu eserler; duyguların, düşüncelerin, hayallerin, yaşananların, görülenlerin ve duyulanların estetik ölçütler dikkate alınarak sözlü ve yazılı şekilde anlatıldığı edebi eser niteliği taşımaktadır. Edebi eserlerin en önemli özelliği insanı etkileyen; duygu ve düşünceleri harekete geçirmesidir. Edebî eserin ana malzemesi dildir. Edebî eser, dilin güzel ve etkili bir biçimde kullanılmasıyla meydana gelen edebiyat ürünleridir.

3. Çocuk Edebiyatı

Büyükler için yazılmış edebi eserlerin çocuklara hitap etmemesi gerçeğinden başlayan tartışmalar neticesinde çocuk edebiyatı kavramı ortaya çıkmıştır. Ço-

çocuk edebiyatı, edebiyat kavramı içinde yer almakla birlikte, kendine özgü şekil ve içerik özellikleri bakımından farklı tanımlamaya ihtiyaç duyulan bir kavramdır (Aytaş, 2003). Çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayarak ergenlik dönemine kadar geçen süreçte çocukların hayat tecrübeleri, ilgi, ihtiyaç, gelişim ve algılama düzeylerine uygun olan bütün nitelikli (estetik ve edebi) metinleri kapsar. Bu metinler içinde bilmece, tekerleme, destan, efsane, masal, şiir, hikâye, roman, anı, biyografi, mektup, gezi yazısı, deneme, sohbet, makale, tiyatro, gazete ve dergiler yer alır (Sınar, 2006). Okul öncesi dönemden başlayarak bireye gerekli temel dil becerilerini kazandırmayı hedefleyen çocuk edebiyatı, söz varlığı unsurlarını, kelimelerin temel anlamlarını, yan anlamlarını, mecaz anlamlarını ve zıtlıkları içeren farklı hususlarda aktarım sağlar. Bu aktarım, çocukların çağrışım, düşünme ve anlatım becerilerinin gelişmesini sağlar (Baş, 2010, Çılgın, 2006). Türkiye’de çocuk edebiyatına yönelik çalışmaların başladığı dönem, eğitim çalışmalarının yoğunluk kazandığı Tanzimat dönemlerine kadar dayanmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki çalışmaların ise 1970’li yıllarda ciddiyetle ele alındığı görülmektedir (Sınar, 2006). Burada dikkati çeken husus eğitim faaliyetlerinin ve çocukların eğitimiyle ilgili çalışmaların yoğunlaştığı dönemlerde çocuk edebiyatı çalışmalarının arttığıdır. Özellikle pedagojik amaçlı edebi eserlerin öğretim sürecine olan katkıları; temel dil becerileri, akademik başarı, düşünme becerileri, değer öğretimi ve kavram öğretimi düzeyinde incelenmektedir. Eğitsel özellikler taşıyan çocuk edebiyatı eserlerinin öğretim materyali olarak kullanılması, edebiyat ve eğitim arasında doğrudan bir bağ oluşmasına katkı sağlamaktadır.

4. Edebiyat ve Eğitim İlişkisi

Edebiyat ve eğitim arasındaki ilişkide asgari müşretek insandır. Edebiyat ve eğitim arasında insanı duygu, düşünce ve değer bağlamında iyiye götürme noktasında sıkı bir bağlantı vardır. Edebiyat ve eğitim; insanın kendini tanımasını, geliştirmesini, uyumlu bireyler olarak yaşamasını ve dünyaya olan sevgilerini arttırmayı sağlamak için çaba gösterir. Eğitim, sözü edilen hususları okul aracılığıyla planlı, programlı ve uzman kişiler aracılığıyla gerçekleştirir. Edebiyat ise sanat, estetik ve dili kullanarak insanın kendisini ve çevresini tanımasını kolaylaştırmaya çalışır (Kavcar, 2017). Eğitim ve edebiyat arasındaki ilişkiyi yöntem ve içerik boyutuyla değerlendiren Çelik, (2013), edebiyatın dili kullanma konusundaki ustalığı ve etkili mesaj verme tekniği gibi özellikleri bir öğretim yöntemi olarak değerlendirmiştir. İçerik boyutunda ise edebi eserlerin ciddi anlamda öğretici konular barındırdığı hususu ele alınmıştır. Bu noktada edebiyat eserlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde hem bir öğretim yöntemi hem de materyal olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Özet

İnsanın akademik ve sosyal anlamda başarılı olması, yaşadığı çevreyi ve dünyayı anlaması önemli oranda formal ve informal anlamda aldığı eğitimle doğru orantılıdır. Eğitim-öğretim süreci bilgi, beceri, değer ve kavramların öğretilmesi ve kullanılmasını hedefler. Eğitim-öğretim hedeflerinin başarıya ulaşmasında bireyin sahip olduğu sözcük dağarcığı, bireye yardımcı olan önemli yeterliklerden birisidir. Yeni bilgilerin öğrenilmesi ve öğrenilenlerin ifade edilmesi, zengin bir sözcük dağarcığına sahip olmayı gerektirir. Kelimeler ve kavramlar; anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki çocukların zihinsel yapılarının oluşmasında ve yeni bilgileri anlamlı şekilde öğrenmelerine yardımcı olur. Bilginin temel formu olan kelime ve kavramların öğretiminde öğrenci merkezli ve etkinlik temelli teknikler kullanılmaktadır. Bahsi geçen tekniklerin kelime ve kavram öğretiminde daha başarılı olması için derslerde ek kaynak ve materyal olarak edebi eserlerden faydalanmak süreçte katkı sağlayabilir. Ek kaynak ve materyal olarak edebi eserlerin kullanıldığı derslerde temel dil becerilerini kullanarak kelime ve kavram öğretim yöntemi ve tekniklerine katkı sağlanabilir. Bağlam ipuçları, sözlük kullanımı, kelime türetme (yapısal analiz), kelime ve kavramları cümle içinde kullanma, boşluk doldurma, kelimenin-kavramın anlamını tahmin etme, şiir, şarkı ve türkü ezberleme, kavram haritası oluşturma, dramatizasyon yapma, kelime-kavram havuzundan seçme, konuşma ve yazma ve not alma gibi etkinlikler edebi eserlerle kelime ve kavram öğretimine katkı sağlayabilir. Bu süreçte öğretmenler, edebi eserleri bir ders kitabı gibi düşünmemeli ve tercihlerinde dikkatli olmalıdır. Her edebi eser pedagojik açıdan fayda sağlamayabilir. Bu sebeple edebi eserlerin materyal olarak belirlenmesi sürecinde; konuya uygunluk, eğitcilik, öğrenci seviyesine uygunluk, bilimsellik ve yöntem-teknik açısından uygunluk gibi kriterler dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Akar, Ruken, (2000) *Temel eğitimin ikinci aşamasında drama yöntemi ile Türkçe öğretimi: Dorothy Heathcote'un uzman rolü yaklaşımı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Akça, S. (2007). İlköğretim 5. sınıf 2005 matematik programının öğretmen, yönetici ve ilköğretim müfettişleri görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi (Afyonkarahisar ili örneği). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Akgül, G. D., Geçikli, E., & Doğan, L. (2017). Fen eğitiminde hikâyelendirme tekniği ile kavram öğretimine bir aksiyon örneği. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (11), 246-274.
- Akın, K. (2018). Bestami Yazgan'ın masallarındaki söz varlığından hareketle bağlam temelli okuma faaliyetlerinin kavram gelişimine etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Akkaya, A. O. (2008). 6. sınıf matematik ders öğretim programının uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Akkuş, Z. (2007). *Tarih öğretiminde edebi ürünlerin kullanımının öğrenci başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aksan, D. (1971). *Kelime bilimi ve anlam bilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eskiliğini saptama yolları*, I: *Kavram Alanı - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s. 253-262.
- Aslan, O. (2019). Z Kuşağı çocuklarının matematik öğreniminde çocuk edebiyatı. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 32-48.
- Aytaş, G. (2003). Okuma gelişiminde çocuk edebiyatının rolü. *TÜBAR*, s.155-160.
- Aytaş, G. (2006). Edebi türlerden yararlanma. *Milli Eğitim*, 34 (169), s. 261-276.
- Ayvaş, A. (2010). 4. sınıf matematik dersi bölme işlemi alt öğrenme alanının edebi ürünlerle işlenmesinin öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Baş, B. (2010). Söz varlığının oluşumu ve gelişiminde çocuk edebiyatının rolü. *TÜBAR*.
- Başaran, M. (2003). İlköğretim 4. ve 5. sınıflarda öğretmenlerin Türkçe derslerinde öğretim materyalleri kullanma durumları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Beck, I. L., McKeown, M. G., & McCaslin, E. S. (1983). Vocabulary development: All contexts are not created equal. *The Elementary School Journal*, 83(3), 177-181.
- Beydoğan, H. Ö. ve Hayran, Z. (2016). Ortaokul öğrencilerinin kavramları anlamlandırma eğilimleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 303-317.
- Bozkurt, Ü. (2018). Kavram, kavramsallaştırma yaklaşımları ve kavram öğretimi modelleri: kuramsal bir derleme ve sözcük öğretimi açısından bir değerlendirme. *Dil Dergisi*, 169(2), 5-24.
- Cingöz, Ç. (2019). *Gülten Dayıoğlu'nun hikâye ve romanları ile ortaokul 6. sınıf öğrencilerine kelime öğretimi: Kahramanmaraş Elbistan örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Çağlayan, A. (2002). Anne baba ve eğitimcilere aspirin öğütler, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Çencen, N. (2010). 11. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarih öğretmenlerinin "edebi ürün kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çer, E. (2019). Çocuk edebiyatı yapıtlarının çocuğa göre olmasını sağlayan başat bir değişken: Eğitsel özellikler. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)*, 3(1), 1-11.
- Çilgin, S. A. (2006). Çocuğa büyüğü bir dünyanın kapılarını açmak. *Milli Eğitim*, 35 (172), 175-182.
- Dağtaş, A. (2012). Kelime ve kavram havuzundan seçerek yazma tekniğinin öğrencilerin yazma becerilerine etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 7(3), 845-869.
- Demirel Ö. (1999). İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dönmez, C. ve Altıkulaç, A. (2014). Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ortaokul TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının öğretiminde tarihsel kaynakların kullanımına yönelik görüşleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(3), 923-942.